

Horváth Róbert professzor tudományos munkásságának szintetikus összefoglalása

Nehéz feladatra vállalkozik az, aki Horváth Róbert több mint negyvenéves tudományos munkásságát — akárcsak megközelítően is — valóságként kívánja bemutatni egy rövid terjedelmű tanulmány keretében. Súlyosabb a felelősség, ha e megtisztelő „kötelességnek” egy közel harmincévi munkatársi — és ilyen értelemben tanítványi — viszonylatból teszünk kísérletet jelen alkalomból. Horváth professzor eddigi — még korántsem befejezett — tudományos munkásságának áttekintésében, összefoglalásában nem annyira az imponálóan nagy terjedelem (10 monográfia, 171 önálló tanulmány, 87 kisebb tanulmány, recenzió), jelent problémát, de sokkal inkább annak sokrétűsége, az általa művelt társadalmi tudományágak széles skálája és azok egymáshoz szervesen kapcsolódó komplexitása, továbbá tudományos kutatási módszerének újszerűsége.

Ilyen előzetes problémafelvetés alapján némi életrajzi utalásokkal Horváth Róbert tudományos munkásságát több téma szerinti bontásban kívánjuk röviden vázolni, amely talán még jogos hiányérzetet is kelthet a szakmai érdeklődőben a címben szereplő „szintetikus összefoglalás” teljességéhez képest.

Horváth Róbert érdeklődése viszonylag korán, már a jog- és államtudományi tanulmányai során, a szélesebb körű államtudományok felé fordult. Mutatja ezt egyrészt az államtudományi doktorátusra való elsődleges törekvése is; másrészt az a tény, hogy a felajánlott két gyakornoki specializációs lehetőség: a Búza László vezette nemzetközi jog, illetve a Surányi-Unger Tivadar által képviselt közgazdaságtan, gazdaságpolitika és pénzügytan közül ez utóbbit választotta. Érdeklődése tehát már a szegedi egyetemi évek alatt a közgazdaságtan irányába fordult. A Szegedi Jogi Kar fentebb választott intézetében a vezető professzoron kívül Reitzer Béla egyetemi magántanár, és Csikós-Nagy Béla, akkor doktorandus munkatárs adták meg a szakmai szellemi környezetet. Majd később, a jogtudományi doktorátus megszerzésével párhuzamosan, Schneller Károly statisztikus professzor demográfiai és agrárgazdasági-statisztikai munkássága erősítette és érlelte az említett szélesebb körű államtudományi hatást.

A Budapesti Műegyetem Közgazdaságtudományi és Közigazgatástudományi Karán, a Berlińi Friedrich-Wilhelm Egyetemen, a Párizsi Egyetem Jogi- és Közgazdasági Karán folytatott post-graduális jellegű tanulmányai is egyértelműen közgazdasági-statisztikai ismereteinek elmélyítését szolgálták.

Végeredményben tehát Horváth Róbertet tanulmányai és érdeklődési köre predestinálták a közgazdasági-statisztikai pályára — és el is kötelezte magát e területre. Elméleti ismereteit csak gazdagította, bővítette, illetve kamatoztatta a Központi Statisztikai Hivatalban, majd már mint felkért szakértő különböző minisztériumokban és főhatóságokban (Külgügyminisztérium, Pénzügyminisztérium, Országos Tervhivatal, Magyar Nemzeti Bank). E gyakorlati munkahelyeken általánosságban és döntően a makro-ökonomia, a monetáris

gazdaságtan, a hitelpolitika, és a béketárgyalások során felmerülő gazdasági kérdésekkel foglalkozott.

Oktatói pályafutása 1948-tól, a Miskolci Jogakadémián kezdődött és párhuzamosan ugyanezértől egyetemi magántanárként a Szegedi Állam- és Jogtudományi Karon folytatódott. Tudományos karrierjének csúcspontját is e munkahelyen érte el, illetve — minden bizonyossággal éri el.

Mielőtt rátérnénk Horváth Róbert tudományos munkásságának témacsoportonkénti vázolására, szükséges előbb eddigi életművének jellemző vonásait kiemelni. Első megközelítésben ezek a következők:

a) A közgazdaságtan kvantitatív tudományként való felfogása és művelése.

b) Az előbbiből is következően a közgazdaságtani kérdéseket induktíve, döntően a gazdaságstatisztika oldaláról közelíti meg.

c) E statisztikai—módszertani felfogás alapján az ár- és pénzügyelmzés, szélesebb körben a reál- és monetáris gazdaságtan problémáit összefüggésükben, egymással kölcsönhatásban vizsgálja.

d) Valamennyi általa művelt tudományterületen törekszik a statisztikai módszertan elmélyítésére — a lehetőségek és a korszerű igények ésszerű határain belül. Mindezt elsősorban a matematikai gazdaságtan, és főleg az input-output elemzés terén, de még az elmélet-történeti kutatásaiban is megnyilvánulnak e törekvések.

e) Végül, munkásságának talán legérdemlegesebb jellemzőjeként: kutatási területeinek problémaközelítő és a feldolgozásokban alkalmazott komplex, valamennyi lényeges kérdést felölelő interdiszciplináris elmélet-történeti megalapozású módszere. Különösen érvényesül ez az utóbbi két évtizedben megjelent szintetikus jellegű műveiben.

Horváth Róbert munkásságának éppen ez utóbbi jellemzője tette esetenként problematikussá egyes tanulmányainak téma szerinti besorolását, ami már e tömör vázlatos összefoglalásnál is átfedéseket jelent. Végeredményben Horváth Róbert eddigi életművét a következő tizenegy fejezetben mutatjuk be, amelyekben természetesen az időbeli sorrend is témacsoportonként ismétlődik.

1. Közgazdasági és monetáris elmélet

Horváth Róbert első publikált elemzése, mint a Magyar Statisztikai Szemle 1945. évi, a Szovjetuniót megismertető számának segédszerkesztője a szovjet tervgazdálkodás alapjait és statisztikáját mutatja be. (II/1, 2)* Emellett a magyar hitelpolitika első világháború utáni helyzetével is foglalkozik (II/7, 11) A monetáris elmélethez való kapcsolódásához a fő impulzust az 1945—46-os magyar infláció elméleti tanulságainak levonása adja — már mint fiatal professzornak (1955) (II/11, 19). Feldolgozza a szovjet közgazdászok, valamint Bertrand Nogaro francia és Varga István magyar professzorok idevonatkozó álláspontjait, majd ezek kritikája alapján jut el az infláció-, a részleges valorizáció — a teljes valorizáció — a felgyorsított infláció (adópengő) mechanizmusának felismeréséhez (II/20). Az idevágó viták során végülis — mint később beigazolódt — Horváth Róbert állásfoglalása bizonyult helyesnek.

Ettől kezdve Horváth professzor tudományos pályafutásának napjainkig visszatérő témája a monetáris gazdaságtan. Kiegészítésként hozzátehetjük, hogy legtöbb esetben valamiféle aktuális politikai, gazdaságpolitikai apropó alkalmából.

Így többek között a polgári és a szocialista pénzügytan fejlődési irányainak — elmélet-történeti megközelítés — párhuzamos vizsgálata során (1957) ismeri fel a monetáris gazda-

* A zárójelben szereplő számok a Horváth Róbert munkásságát bemutató bibliográfiában sorszámozott hivatkozásokat jelölik.

ságtan és a gazdasági élet reálfolyamatai összekapcsolásának gazdaságstatisztikai alapon történő szükségességét (II/23, 69). E felismerését erősítették a makro-ökonómiai mérlegmódszer, valamint az abból kifejlesztett Leontief-féle input-output analízis beható tanulmányozása, illetve értékelése (II/93, 138, 164). Idevonatkozó elméleti megállapításainak felhasználására egyébként e módszerek első hazai gyakorlati alkalmazásánál adódott lehetőség az 1962—63. években, a Magyar Nemzeti Bank közgazdasági főosztálya keretében folytatott szakértői munkája során.

Tulajdonképpen az előbbieken érintett, a reál- és a monetáris gazdaságtant összekapcsoló elmélete és a statisztikai indukció alkalmazása vezeti el a későbbiekben (1969-ben) a pénz fogalmának újszerű matematikai—statisztikai megfogalmazásához (II/73).

A II. világháború után kialakult pénzügyi helyzet elemzése során a makro-monetáris mutató jelentősége egyre jobban kidomborodott és ezek számos variánsát dolgozták ki, illetve alkalmazták.

A hazai új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdaságpolitikai koncepció kialakítása is egy ennek megfelelő, — a korábbi direkt irányítású rendszertől eltérő — hitel- és bankrendszer, pénzrendszer illetve monetáris politika kidolgozását igényelte. Mindezek előkészítéséhez, valamint továbbfejlesztéséhez, korszerűsítéséhez járultak hozzá Horváth Róbert idevonatkozó monográfiái és tanulmányai: egyrészt a hazai monetáris rendszer elmélettörténeti és gazdaságtörténeti elemzésével (II/69, 77); másrészt a Magyar Nemzeti Bank közgazdasági főosztálya részére készített néhány tőkés ország monetáris politikáját feldolgozó monográfiáival (Többek között II/74, 86, 87, 88). Végül — e témakörben kiemelendő még a fizetési mérleg új, a hazai tervgazdálkodás és az új gazdasági mechanizmus számára is releváns koncepciójának egyik legutóbbi dolgozatában adott — kidolgozása (II/164.)

2. Közgazdasági és monetáris gazdasági elmélettörténet

Horváth Róbertnél az elmélettörténet mint alapvető problémaközelítési mód jelentkezik. Már a felsőoktatásban bekövetkezett nagy fordulat, az 1949/50-es tanév után a fiatal professzor ezt a megközelítési módot helyezte előtérbe a hagyományos elméleti közgazdaságtan oktatásával szemben — a tudományos szocializmusnak megfelelő gazdaságelmélet oktatása során. A marxizmus klasszikusainak újratanulmányozása egyben az akkori időszerű problémákra is választ kereső továbbtanulmányozása buzdította Horváth Róbertet. Ez az elmélet-történeti megalapozásra történő módszer egyébként — mint arra már a bevezetőben is utaltunk — tudományos munkásságának szinte valamennyi területén megnyilvánul.

Az e pontban tárgyalt közgazdasági és pénzügyi témakörben a kiindulást — már az 1951/52. évektől kezdődően — a nemzeti jövedelem kiszámítása köré összpontosuló makro-ökonómiai mérlegrendszer kifejlődésének felvázolása jelentette. Idevágó tanulmányai végeredményben egyrészt a fiziokraták, illetve az angol klasszikus iskola felfogásának, továbbá Marx idevonatkozó munkásságának, másrészt a szovjet tervgazdaság mérlegrendszerbeli fejlődésének, valamint az újabb nyugati tőkésországok megoldásának is szintézisét adják (II/9, 15, 16, 22, 23, 24, 54, 67, 82).

A későbbiekben e témakör bővült Marx és Lenin gazdaságstatisztikai koncepcióinak több tanulmányra terjedő elemzésével (II/15, 81, 121). Az általános elmélettörténet keretén belül került sor a fiziokraták és az angol polgári közgazdaságtan klasszikusainak, elsősorban Smith (II/98, 123, 124) és Ricardo (II/21) koncepcióinak újraértékelésére, valamint ezeknek a magyar gazdasági és statisztikai tudományban fellelhető hatásainak feldolgozására (II/138). E tekintetben kiemelendő még a malthusi koncepció újraértékelése, illetve az előbb említett iskolákkal is összefüggésben a népesedési és a gazdasági problémák kölcsönhatásainak többszöri és ismételt tárgyalása (II/99, 162, 170.).

A hazai gazdaságelmélet egyes problémáinak Horváth Róbert részéről történő tárgyalása részben a hazai statisztikai tudomány kialakulásának eredeti forrásokon alapuló tudománytörténeti kutatásához kapcsolódott. Emellett azonban, attól függetlenül is, foglalkozott gazdaságelméleti kérdésekkel, — különösen nemzeti nagyjaink haladó eszméinek feldolgozása kapcsán.

Ez utóbbi körbe sorolható Kossuth és Széchenyi munkásságának mai megközelítése. Így — elsősorban — Kossuth londoni egyetemi (1858—59-es) előadásain alapuló közgazdasági kéziratának feldolgozása (II/14, 45, 106), illetve Széchenyi gazdaságstatisztikai és közgazdasági eszmekörének, valamint azok elmélettörténeti forrásainak elemzése (II/60, 140). Részben ez utóbbihoz is kapcsolódik Hatvani István (I/I.), Tessedik Sámuel (II/47) és főleg Berzeviczy Gergely idevágó kontribúcióinak elemzése.

Horváth Róbert tulajdonképpen két monográfiát is felépített Berzeviczy munkássága köré. Ezek közül az e témacsoportba tartozó mű (I/5) Berzeviczy gazdaságelméleti és pénzügytani nézeteit elemzi. Ezen túlmenően két külön tanulmányban (II/52, 103) Berzeviczy tanai alapján foglalkozott a népességi és gazdasági problémák közötti kölcsönhatásokkal is. Végül többek között kitér Berzeviczy Széchenyire gyakorolt hatására is.

Horváth Róbert ismételten foglalkozott a közgazdaság-tudomány és a statisztika közötti elmélettörténeti viszony hazai alakulásával (II/80, 134, 145); valamint a közgazdaságtudomány elmélete és a népesedési kérdés közötti összefüggéssel (II/63.) — kifejezetten — a hazai fejlődés alapján.

Végül több tanulmányában külön figyelmet fordított az önálló hazai pénzügytani tudomány kialakulásának, többek között a szegedi Vedres István pénzügyi nézeteinek bemutatására is (II/72.).

3. Gazdaságpolitika

Horváth Róbert idevonatkozó munkássága alapvetően a Központi Statisztikai Hivatalban, valamint az onnan a különböző kormányhivatalokba való berendelések — vagy később, eseti felkérések — kapcsán végzett hivatali tevékenységéhez kapcsolódott. Ilyen jellegű tevékenységet folytatott: a Külügyminisztériumban a béketárgyalás; a Pénzügyminisztériumban ugyancsak a béketárgyalás, illetve az egyszerűsített számlarendszer kidolgozása során, az Országos Tervhivatalban az első hároméves terv kidolgozása alkalmából; a Magyar Nemzeti Bankban az input-output készletszámítás-, az új pénzügyi mechanizmus kidolgozása, valamint a hazai és nemzetközi monetáris politika megalapozása során. E megbízatások eredményei olyan különböző előadmányok, fő- és résztanulmányok, feljegyzések stb. formájában jelentkeztek, amelyek — jellegüknél fogva — nem rekonstruálhatók, azaz mint belső hivatali anyagok nem személyhez kötöttek.

Az idesorolható viszonylag kisszámú publikált tanulmányai: a magyar pénzügyi és nyersanyaghelyzettel (II/5), a közlekedés munkaerőhelyzetével, az egyszerűsített számlarendszerrel (II/66) foglalkozó cikkei (II/108), valamint az új mechanizmus nyilvános vitájában elhangzott felszólalások szövegére korlátozódik.

A hazai gazdaságpolitikára közvetve ható tanulmányaként fémjelmezhetjük a mai tőkés konjunkturális elmélet és monetáris konjunktúra-politika feldolgozását (II/95.).

4. Statisztikai és gazdaságstatisztikai elmélet

Horváth Róbert elméleti statisztikai munkássága kezdettől fogva — a már jelzett közgazdász alapbeállítottságánál fogva természetszerűen — a gazdaságstatisztika területére összpontosult. Tulajdonképpen csak az utóbbi években fordult érdeklődése a statisztikai

elmélet olyan fontos kérdéseinek kutatása felé, mint a valószínűségszámítás szerepe a statisztikában és annak végső ismeretelméleti konzekvenciái.

Gazdaságstatisztikai elméleti kutatásainak kiindulása — az előbbi témacsoportokkal is összhangban — a polgári nemzeti vagyonszámítás és nemzeti jövedelemszámítás kritikai vizsgálata — amit egyébként már egyetemi magántanári előadásában felvázolt (II/9, 24.). Ebből szélesedett ki — Quesnay Tableau Economique-jának és az ehhez kapcsolódó polgári és marxista kritikák újraértékelésén keresztül (II/82.) a makro-ökonómiai mérlegmódszer elméleti problémáinak vizsgálata (II/49, 51, 93). Majd a fentiek alapján kerül sor, mint konzekvencia, a kvantitatív közgazdaságtan alapkérdéseinek vizsgálatára (II/146.).

Az anti-ekvilibrum problémáját is korán, már 1952-ben felvetette, majd a későbbiekben az ehhez kapcsolódó trend-előrejelzés kérdéseit a pont előrejelzés helyett a lineáris és sáv előrejelzések irányában kereste (II/138.).

E témakörhöz szervesen kapcsolódik Horváth Róbertnek az indexszám elmélet terén kifejtett kutatásai is. Ezek részben az angol klasszikus közgazdasági iskola — s elsősorban Smith Ádám — idevágó nézeteinek újraértékeléséhez is kapcsolódnak (II/124, 126.) részben pedig az inflációelmélet (II/92), az ár- és pénzürték (II/61) összefüggéseiben kerültek feldolgozásra. Idetartozik végül az egy főre jutó fogyasztás hosszú távon történő vizsgálatának felvetése is (II/146.).

A valószínűség és tudományelmélet a gazdaságstatisztikában mint probléma egy nemzetközi tudománytörténeti kutatás egyéves programjaként került megfogalmazásra, nevezetesen a Bielefeldi Egyetem Interdiszciplináris Kutató Intézetében 1982-ben. E program kidolgozásában Horváth professzor is részt vett és ezzel kapcsolatos két tanulmánya — nevezetesen a statisztikai és a demográfiai tudományt érintő dolgozata — már meg is jelent (II/155, 167). A program teljes, összefoglaló anyaga azonban még publikálás előtt áll, s ebben fog napvilágot látni a közgazdaságtant és gazdaságstatisztikát tárgyaló elemzése az általa felvázolt program alapján.

5. Statisztikai elmélet-történet

Horváth Róbert munkásságában kiemelkedő helyet foglal el a statisztikai elmélet-történet. Jelzi ezt már az a számszerűség is, hogy publikációinak mintegy 40%-a kifejezetten vagy közvetve e témakörbe sorolható. E számszerűségen túlmenően a gazdaságstatisztikai kérdések részben elmélet-történeti megközelítése hamar felébresztette Horváth professzorban a statisztikai tudomány újszerű, elmélet-történeti megközelítésének gondolatát is. Ez az újszerűség abban nyilvánul meg — amire a bevezetőben is utaltunk —, hogy nem szorítkozott csupán a hagyományos irodalomtörténeti megközelítésre, hanem törekedett ezekkel összefüggésben a módszer és az elemzéstörténeti feldolgozásra is. Mindezt összekapcsolta az eredeti források újratanulmányozásával, ismételt újrafeldolgozásával, a rokon- és a segédtudományok interdiszciplináris kapcsolatainak figyelembevételével, s nem utolsósorban a filozófiai-ismeretelméleti alapokra való kitekintéssel.

Legkorábbi tudományos munkássága is már tulajdonképpen erre a területre esik, jóllehet ekkor még az említett szempontok nagyobb részét inkább csak intuitíve alkalmazta, de már sikeresen. Így például a Szegedi Tudományegyetemen 1948-ban elfogadott egyetemi magántanári értekezése a francia statisztika kialakulásának már egy teljes szintézist nyújtotta — utalásokkal a magyar statisztika történetének feldolgozása kapcsán várhatóan felmerülő problémákra. E munka ugyan csak 1967-ben jelenhetett meg magyar nyelven nyomtatásban (I/4.), mégis felfedezte az újabb tudománytörténeti irodalom és elismerően támaszkodott rá. E magántanári munkát több, kisebb-nagyobb részlet-tanulmányok előzték meg, illetve követték. Ezek zömmel a magyar statisztikai tudomány kialakulása köré összpontosultak és egyik-másik téma csakhamar monográfiává is bővült.

Legelsőként említhetnénk ezek között Hatvani István debreceni kollégiumi professzor statisztikai-valószínűségszámítási munkásságának feltárását 1963-ban (I/1). E jelentős monográfia úttörő jellegű munkának tekinthető a hazai statisztikai tudománytörténeti kutatásban, minthogy sikeresen bizonyította — a korábbi felfogással szemben —, hogy a politikai aritmetikának hazánkban is voltak európai színvonalú képviselői. Kuriózumként megemlítjük, hogy ezt az eredményt a külföld hamarabb fogadta el, mint a hazai szakirodalom.

Az előbbi művet követte 1965-ben a modern magyar polgári statisztika kulcsalakjának, Konek Sándor pesti egyetemi tanár elméleti statisztikai munkásságának feldolgozása — kismonográfia terjedelemben (I/2). Horváth professzor később, 1973-ban feldolgozta Konek népességstatisztikai munkásságát is — mint egyik alkalmazott statisztikai területet (II/105). Sajnálatos, hogy ezideig még nem került sor Konek alkalmazott gazdaságstatisztikai és kriminálstatisztikai munkásságának feldolgozására. Ezen keresztül ugyanis a kismonográfia nagymonográfiává lett volna bővíthető.

A Magyar Tudományos Akadémiától és a Központi Statisztikai Hivatal Népeség-tudományi Kutató Intézetétől kapott megbízás viszont lehetővé tette Horváth Róbert számára 1966-ban egy másik szintetikus monográfia megjelentetését a magyar leíró statisztikai irány fejlődéséről (I/3). Ezideig azonban nem került még sor részéről a magyar politikai aritmetika fejlődésének az előbbihez hasonló szélességű, szintetikus feldolgozására. Idevágó kutatásainak eredményei a Hatvani monográfia mellett csak rövidebb tanulmányokban és bő nemzetközi szemelvények formájában találhatók. Ez utóbbiakra később még visszatérünk.

Horváth Róbert következő nagyobb lélegzetű monografikus műve már Berzeviczy személyéhez kapcsolódott, akinek gazdaságstatisztikai és gazdaságelméleti munkásságát két „iker”-monográfiában fogta át (I/5, 6). Ezekben igen nagy figyelmet szentelt a szerző mind a XVIII. század végi magyar helytartótanácsi statisztika kibontakozásának, mind pedig Berzeviczy európai szélességű erudíciójának és a jelentkező malthusi problémával szembeni állásfoglalásának is. Berzeviczy jelentősége e két monográfia tükrében lényegesen nagyobb-nak tűnik a jelenlegi közgazdaságelmélet-történeti munkákban adott értékeléseknél. Különösen kiválik a Horváth Róbert által adott értékelés, a korabeli európai viszonylatban is új diszciplína, a gazdaságdemográfia első jelentkezésének felismerésével és elemzésével Berzeviczy munkásságában (II/52). Ez utóbbi egyben már előrevetítette Horváth Róbert munkásságában érdeklődési körének a demográfia tudományelméleti és tudománytörténeti területe felé való fordulását.

A hazai tudománytörténeti és tudományelméleti területek részlegesen feltárt problémái egyre fokozottabban igényelték az európai fejlődéstől a másfél évszázados török hódoltság miatt elmaradt magyar tudományfejlődés külföldi forrásainak és kapcsolatainak feltárását. Horváth Róbert széles körű nyelvtudására és az új tudománytörténet külföldi eredményeire támaszkodva igen nagy intenzitással fordult e hézagok kutatása felé is.

Már a Hatvani-monográfia felvetette az össz-európai, de különösen a német politikai aritmetikai hatásokat, és ezen inspirációk alapján született meg az első Süssmilch-kutatása (II/39, 40). Ezzel kapcsolatos továbbá a Süssmilch főmű újrakiadására tett javaslata, amelyet a francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet (Institut National d'Etudes Démographiques) nagyhírű igazgatója, Alfred Sauvy professzor karolt fel. Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy vele egyébként Horváth Róbert már 1947-től kezdve szoros kapcsolatban állott, s magántanári értekezése volt együttműködésük első látható gyümölcse. A Süssmilch-újrakiadási javaslat kérdésében végülis Sauvy professzor egy szemelvényes újrakiadás mellett döntött, Süssmilch művének új szintézisként felfogható 2. kiadása alapján. Horváth Róbert mint e kiadás főmunkatársa végezte a mintegy 40%-ra terjedő eredeti szöveg kiválasztását, a franciára fordított szöveg szakmai lektorálását és annotálását. Segített továbbá a bevezető tanulmá-

nyok kiválasztásánál és ezek között lefordította Láng Lajos magyar nyelvű statisztika-történetének vonatkozó részét. E kiadás csak 1979—81 között látott napvilágot három kötetben (II/76, 135). Felhasználása és értékelése a nemzetközi szakirodalomban most érik be.

A Konek-monográfia — a modern polgári statisztikai tudomány kifejlődésének vizsgálata — kapcsán szükségszerűen foglalkoznia kellett annak „atyjával”, Quetelet-vel. Ennek 1974-es Quetelet-centenárium külön jelentőséget is adott. Ez utóbbira — már korábbi tanulmányai alapján (II/101, 110) — hívták meg Horváth professzort, mint a statisztikai tudománytörténet nemzetközileg legkiemelkedőbb kutatóinak egyikét, hogy a Quetelet-évet lezáró ünnepségen a nemzetközi statisztikai tudomány nevében adjon értékelést a nagy belga statisztikusról (II/118). E kutatások — bár véglegesnek nem tekinthető eredménye (II/110, 111, 112, 118) az 1976-ban megjelent válogatott tanulmányok „Quetelet és kora” címmel (I/7) — francia nyelven —, amely tulajdonképpen egy modern Quetelet-monográfia-ként fogható fel. A szocialista statisztika tudomány szempontjából kiemelendő ebben a „Quetelet és Marx” tanulmány, melyet eredetileg a Brüsszeli Egyetemen adott elő (II/121).

A modern statisztikai tudomány kifejlődésében, különösen a módszertan fejlődése szempontjából, kétségtelen, hogy a politikai aritmetika nyújtott többet — mint a leíró statisztikai irány, különösen annak a valószínűségszámítással való szoros összefonódása révén.

Horváth Róbert már korábban is foglalkozott elsősorban a politikai aritmetikai irányzattal, így többek között a politikai aritmetika egyik legkiemelkedőbb angol képviselője, De Moivre és a XVIII. századi tudományos áramlatok feldolgozásával (II/71). Ebből a magból, mint korai kezdeményezésből kiindulva, bontakoztatta ki ennek az irányzatnak elsősorban a klasszikus angol közgazdaságtan legnagyobb alakjára, Smith-re gyakorolt hatását. Így eredményül az idevágó 1978-as tanulmánykötet ugyancsak monografikus szélességűvé bővült és méltán viseli a „Tanulmányok a politikai aritmetika és a smithianizmus köréből” címet (I/8).

Kimutatható, hogy a nagy járványok és éhínségek — mint a társadalmi és gazdasági valóság megdöbbentő negatív jelenségei — nagy hatással voltak a statisztikai, ezen belül különösen a népességstatisztikai s általában a demográfiai tudomány kialakulására. Így e hatások hazai kutatása, elsősorban a történeti demográfia területén, majd a tudománytörténeti vonalon egyaránt nélkülözhetetlenek bizonyult Horváth Róbert számára. E területen végzett kutatásainak szintézisét a Collège de France keretében tartott vendégprofesszori előadásában nyújtotta; először a járvány-kérdés (II/38, 43), másodszor annak a magyar demográfia gondolkodásra gyakorolt hatásának feldolgozásaként. Ez utóbbiban különösen a Horváth Róbert által újrafelfedezett Fejes János szerepe domborodott ki (II/42, 56), Hatvani és tanítványai, elsősorban Weszprémi mellett. A harmadik Collège de France-i előadásában egy lépéssel még tovább ment, amikor a modern demográfiai tudomány XIX. század közepi első komolyabb önállósulási kísérletét is feldolgozta (II/136). E tanulmányok alapján 1976-ban készült egy demográfiai—szociológiai akadémiai-doktori tézis, amely a hazai demográfiai gondolkodás történetét vizsgálta fel a XIX. század elejéig (II/120). Bár ez nem került megvitatásra, mégis döntő láncszemnek bizonyult abból a szempontból, hogy alkalmat adott Horváth professzornak e kutatások továbbfolytatására — egészen a hazai hivatalos statisztika kialakulásáig, nagyjából az 1870-es évekig —, hogy megírja francia nyelven e téma szintézisét (II/168) és hogy e munka alapján kérje ez értekezés megvitatását. Erre az 1986. év elején került sor, s a bírálóbizottság egyhangú határozattal javasolta a cím odaítélését.

Megemlítendő még, hogy Horváth professzor figyelme — az 1970-es évek végén — ismét ráterelődött az európai statisztikai tudomány fejlődésére. Ez alkalommal a magyar leíró statisztikai irányból kiindulva szélesítette a régebbi és újabb német leíró statisztikai irány-

zatokra vonatkozó eredeti kutatásait — elsősorban Linné és Schlözer munkásságának feldolgoása alapján (II/128). Ezek az újabb értékelések német- és francia nyelvű (II/130, 143) publikálást is nyertek — ez utóbbi kismonográfia terjedelmében (I/9).

Végül megemlítendő a malthusi kérdés mind hazai, mind nemzetközi tudománytörténetéhez való kutatói hozzájárulása. Kritikai megállapításai alapvetően egy nagyobb terjedelmű 1972-évi angol nyelvű folyóiratcikkben (II/99) nyertek publicitást; majd az 1980-as történeti demográfiai világkongresszuson is figyelmet keltek (II/162), hogy végül 1985-ben a hazai szakirodalmat is gazdagítsák (II/170).

Horváth professzor eddigi munkásságában a korábbi törekvések fokozásával — az utóbbi évek, a korábban már jelzett ún. „bielefeldi szakasz” tekinthető legjelentősebbnek. Ezideig legnagyobb lélegzetű vállalkozásában a demográfiai tudomány kialakulásának új tudománytörténeti skémáját és azon belül interdiszciplináris összefüggésben elemzett kialakulását vizsgálta fel angol nyelven; süllyal a valószínűségszámításnak a módszertanban való szerepére koncentrálván. E tanulmány angol nyelven a Bielefeldi Egyetem kiadásában jelent meg 1983-ban, az azt bevezető statisztikai és szociológiai háttérrel is összefoglaló külön tanulmánnyal együtt. E munkákról azok lektora, az amerikai demográfiai tudomány „nagy öregje”, Conrad Taeuber a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.

Természetesen a hazai hivatalos statisztika fejlődésének problémái és a magyar statisztikai tudományra gyakorolt hatásai sem maradhattak ki Horváth Róbert látóköréből. Az idevonatkozó tanulmányai és publikációi alapján nyert meghívást a legújabb statisztikai törvényünk kidolgozásában való részvételre. Ez hozta meg számára a magyar statisztikai oktatás 200 éves jubileuma alkalmából tartott előadásával együtt a „statisztika kiváló dolgozója” kitüntetést is.

6. Alkalmazott statisztikai tudomány

E terület viszonylag csekély hányadát képviseli Horváth Róbert munkásságának. Idevonatkozó tanulmányai elsőként a már jelzett különböző kormányhivatalokban végzett tevékenysége során jelentek meg, amelyek a magyar népességi, gazdasági és pénzügyi helyzet háború végi, illetve utáni állapotáról nyújtottak áttekintést — figyelemmel a szomszédos államokra is —; továbbá Magyarország háborús kárainak elemzése kapcsán. Ezek mellett az előzőekben tárgyalt elméleti gazdaság-statisztikai és elmélet-történeti munkásság megalapozásához is esetenként elengedhetetlenül vált részéről alkalmazott jellegű statisztikai kérdések kidolgozása, illetve kiegészítő tanulmányok készítése, amelyekből néhány figyelemreméltó eredmény született. Így a gazdaságstatisztika körében a hazai pénzügyi- és árstatisztika, valamint az input-output analízis terén, illetve a társadalmi statisztika körében a jogi terület és a tanácsi (államigazgatási) statisztikai munkája — s többek között a komputerek felhasználási lehetőségeivel kapcsolatos tanulmányai. Külön önálló területként is kiemelendő e körből a magyarországi polgári választási rendszer — sokak által idézett — statisztikai feldolgozása (II/13, 44), amelye tekintetben közel százéves korszak, az 1848—1939-es évek szintézisét is nyújtja.

7. Demográfiai-elmélet

Horváth Róbertet nem vonzotta a demográfia tiszta elmélete, illetve a demográfia teljességét átfogó tudományos kutatás, annak ellenére, hogy mintegy másfél évtizede — jóllehet egy szemeszteres bevezető jelleggel — előadója volt a demográfiai ismeretek egyetemi kurzusának. Talán ez a magyarázata annak is, hogy soha nem is ambicionálta ilyen jellegű egyetemi tananyag megírását.

E témakörben is talált azonban olyan elméleti kérdéseket, amelyek — mint közgazda-

sági érdeklődésű statisztikusnak felkeltették elméleti érdeklődését. Így már korábban is elsősorban a népességszám tudományos kutatása (II/30, 35); az elmélettörténeti kutatásaihoz is kapcsolódó gazdasági és népességi kérdések kölcsönhatásainak vizsgálata és az ezekből kialakuló új gazdaságdemográfiai diszciplína alapkérdései s konceptuális problémái (II/57, 59, 94) ragadták meg figyelmét. Majd az 1960-as évek közepén kialakuló új magyar demográfiai tudomány alapkérdései; továbbá a népesedési törvény matematikai megfogalmazásának lehetősége és nehézségei (II/63); valamint a demográfiai tudomány nemzetközivé válásának új szakasza (II/134, 157) voltak azok a kérdések, amelyekre Horváth professzor érdeklődése alapvetően összpontosult. Ezekhez járult még újabban a családdemográfia és a női életciklus kutatása, ideértve a válások és az újrَاهázasodás kérdését is. Itt felsorolt munkássága közül a legnagyobb nemzetközi figyelmet kétségtelenül a gazdaságdemográfia elméleti megalapozása váltotta ki. Nem véletlen tehát, hogy az 1973-as liège-i népességi világkongresszuson Horváth Róbertet bízták meg a gazdaságdemográfiai szekció szervezésével. Újabban pedig a demográfiai tudomány nemzetközivé válásának folyamatáról és várható irányairól kifejtett nézetei keltettek figyelmet a határokon túl is (II/161).

8. Történeti demográfia

E kérdéssel Horváth Róbert első ízben gyakorlati igény kielégítése céljából kezdett foglalkozni. Nevezetesen: Szeged város tanácsa az 1960-as évek elején felkérte tanszékét a városi távlati fejlesztési terv megalapozása céljából egy, az 1945—60-as évek népességi fejlődését összefoglaló tanulmány kidolgozására, amely vázlatosan a II. világháború előtti időszakra is kiterjedt. A tanszék dolgozóiból és néhány külső szakemberből erre a feladatra összeállított munkaközösség e munkát a megbízó legnagyobb meglepedésére végezte el. A szöveges elemzés és a mellékletek, összesen egy 243 oldal terjedelmű tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Bizottságának kiadásában jelent meg 1967-ben.

Az 1960-as évek második felétől főleg a statisztikai és a demográfiai tudomány hazai történeti kialakulásának korszakára vonatkoztatva izlelgeti a demográfia egyes területeit. Így a gazdasági fejlődés és a népességi kérdések kölcsönhatásait vizsgálja, továbbá a magyar népességszám megállapításának problematikáját veti fel egy száz évet átfogó — a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig tartó korszakban (II/120). Ezt követően elmélet-történeti aspektusból közelítve mutatja be egyrészlől a társadalmi és történeti tudományok, másrészlől a demográfiai tudomány kapcsolatát (II/107).

A szegedi egyházi adatok alapján részleteiben is boncolgatja az egyházi anyakönyvezést a „török világ” végét jelentő (a XVII. század végi és a XVIII. század eleji) idősakra vonatkozóan (II/127, 142). Ugyancsak részletesen elemzi a hivatalos statisztikai adatok felhasználásával, az újrَاهázasodások alakulását az 1890—1977-es idősakra vonatkozóan (II/131, 139); továbbá a gyermek- és a csecsemőhalandóság társadalmi vonatkozásait mind egyházi, mind hivatalos statisztikai adatok alapján az egész, úgynevezett történeti demográfiai korszakban (II/150).

A halandósági táblák elméletét, s annak történeti adatait az elmélettörténeti jellegű munkák kapcsán szintén feldolgozta Hatvani, Fejes, Fényes, Fáy és Konek adatai alapján. Idevágó kutatásaiból számos hazai és külföldi publikáció született.

Újabban a magyar városok, s köztük elsősorban Budapest történeti demográfiai fejlődése köti le Horváth professzor érdeklődését. Az ezekre vonatkozó publikációk egyelőre előkészületben vannak. Ugyancsak publikálás előtti stádiumban áll az a Fáy-féle halandósági táblára vonatkozó kísérlete, amely annak megoldását keresi, hogy miként lehet Bourgeois-Pichat professzor módszerével e tábla eredményeit a „halandósági táblák számítása hiányos adatok alapján” elnevezésű módszerrel korrigálni és a valósághoz közelállóbbá tenni.

9. Egyéb tudományos területek

E téren — mint a pénzügytan és pénzügyi jog átmenetileg volt előadójának — néhány kifejezetten a pénzügyi jogtudomány oktatásának kérdéseivel foglalkozó tanulmánya (II/11, 12, 23), továbbá a komputereknek a jogi területeken való alkalmazási lehetőségeit fejtegető cikkei (II/114) emelhetők ki. Érdemben azonban sokkal lényegesebbek Horváth professzornak az előbbi témacsoportoknál elemzett munkásságában azok a vonatkozások, amelyek a statisztika, a demográfia és a közgazdaságtudomány elmélete, módszertana és tudománytörténete kapcsán foglalkoztak igen nagy figyelemmel a magyar szociológiai tudomány kezdeteivel is. Az említett tudományterületek és a szociológiai tudomány kölcsönös egymásrahatásának, illetve differenciálódásának történetileg párhuzamos vizsgálata és problematikája címszerűen is kifejezésre jutott két tanulmányában (II/94, 107). Hasonlóképpen jelentkezik ez a kérdés a már említett bevezető jellegű bielefeldi angol nyelvű tanulmányában az általános társadalomtudomány és a valószínűség vonatkozásában, akárcsak — bár erőteljesebben politikatudományi kontextusban — az 1984-es Conring-tanulmányban (II/155, 158, 167). Mindezek a tanulmányok a demográfia alapvetően társadalomtudományi megközelítéséről tanúskodnak akkor is, ha Horváth Róbert felfogásában az utóbbi évek során éppen a valószínűségszámítási és módszertani vonal került előtérbe.

10. Egyetemi jegyzetek

Horváth Róbert felsőoktatási oktatói tevékenységét az akkori Miskolci Jogakadémián kezdte 1948-ban; majd az egyetemi—főiskolai első szocialista jellegű reformtól — a felsőoktatás fordulatának jelzett 1949/50. évtől a jelenlegi munkahelyén — az akkori Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, illetve ennek jelenlegi jogutódja a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán folytatódott oktatói pályafutása. Ez idő folyamán 15 felsőoktatási—egyetemi jegyzet fémjelzi nevét, amiket részben önállóan, részben társszerzői minőségben írt. Az igazsághoz tartozik, hogy ezek a jegyzetek — a gazdaságstatisztikai és a statisztikatörténeti területek kivételével — nem tükrözik Horváth professzornak sem a statisztikai tudomány terén kifejtett munkásságának eredményeit, sem az egyetemi előadásain elhangzott elméleti ismeretanyagot, márcsak terjedelmi okokból sem. Ennek emellett több érdemi indokát is említhetnénk. Ezek részletezése helyett egyszerűen és alapvetően arról van szó, hogy a korabeli egyetemi oktatási fordulattal járó útkeresés, továbbá az egységes oktatási direktívák és tematikák mellett nem volt lehetőség az önálló tudományos alapokon álló oktatás kibontakozására. Más oldalról nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy megváltozott a jogászképzésben a statisztikai oktatás helye és szerepe az egyetemi reform során kialakuló új szemléletű közgazdasági jellegű fakultások létrejöttével, amelyek átvették — többek között — a jövőben statisztikai káderek nevelésének feladatát. (Gondolunk itt az önálló közgazdasági fakultás, az agrárgazdasági és a műszaki karok, valamint a pénzügyi és számviteli főiskolai felsőoktatási intézményekre.) Mindezekhez még az is figyelembe vehető, hogy az 1950-es évek elején a hazai statisztikai oktatásban általánosságban háttérbe szorult, sőt intézményesen mellőzték a matematikai statisztika és az ökonometria módszereit.

Alapvetően e megváltozott körülmények hatására jutott Horváth professzor arra az elhatározásra, hogy egyetemi jegyzeteiben a minimális vagy a legszükségesebb módszertani ismeretanyag tárgyalására, ismertetésére szorítkozzon, s ilyen értelemben az általa írt egyetemi jegyzetek a szó szoros értelmében mintegy oktatási segédlet funkcióját töltsék be.

11. Kisebb cikkek, könyvismertetések

Horváth Róbert kisebb cikkei, könyvismertetései közel sem mutatnak olyan egységes képet és főleg olyan szerves fejlődést, mint monográfiái vagy tanulmányai, — a dolog természetéből kifolyóan. Ezek inkább az olvasmányok és műhelymunka termékei, melyek a nagyobb alkotó periódusokban szükségszerűen jobban háttérbe szorultak, illetve esetleg azokat megelőzték vagy kísérték — ahogy ez újabban a történeti monográfia vonatkozásában megállapítható. Mégis, külön is ki kell ebben az összefüggésben emelni egyrészt azok viszonylag nagy számát (összesen 87) és az eddig tárgyalt témák szerinti nagy szóródását, valamint az 1960-as évek hézagpótló jellegű elsősorban nyugati közgazdaságtudományi jellegű recenzióit. Ezek a Marx Károly Közgazdasági Egyetemen való kooperáció termékeiként, ez utóbbi felkérésére jöttek létre és elsősorban a világszakirodalomhoz való felzárkózás megkönnyítését szolgálták a fiatal közgazdász nemzedék számára.

* * *

Befejezőként talán szükséges újra megjegyezni, hogy a jelen rövid tanulmány korántsem tükrözheti Horváth Róbert eddigi gazdag tudományos és oktatói életútjának összes lényeges tartalmi vonatkozásait, amely kifejezésre jutott már a korábban is említett hazai és nemzetközi elismerésekben. Végső soron azonban e tanulmány — címének megfelelően — megközelítően kísérelte meg áttekintést adni Horváth Róbert munkásságáról, s így mégis a kiegészítő bibliográfiai jegyzékkel együtt jó tájékozódási alapul szolgálhat e széles körű társadalomtudományi témák iránt érdeklődők, különösen a jövő generáció számára.

JÓZSEF BALÁZS

UNE SYNTHÈSE DE L'ACTIVITÉ SCIENTIFIQUE DU PROFESSEUR RÓBERT HORVÁTH SUR LA BASE DES SES PUBLICATIONS (résumé)

La synthèse de l'auteur est basée sur le curriculum vitae du Professeur Róbert Horváth, résumée par le Doyen de la Faculté.

Il est né le 1er juillet 1916 à Győr et après ses études universitaires à l'Académie de Droit de Miskolc et à l'Université de Szeged, il fut promu docteur ès sciences politiques en 1939 et docteur ès sciences juridiques en 1940 à Szeged et nommé en 1939 assistant de recherche à l'Institut d'Economie Politique et de Statistique de l'Université de Szeged, sous la direction des professeurs Theo Surányi-Unger et Charles Schneller. Il a fait des études post-graduées à la faculté des sciences économiques de Friedrich Wilhelms Universität de Berlin et à la même faculté de l'Université Polytechnique de Budapest, ainsi qu'à la faculté de droit et des sciences économiques de l'Université de Paris. Il s'est qualifié pour le service supérieur d'Etat par un stage en statistique et en affaires étrangères, mais il a choisi la carrière scientifique. Agrégé à l'Université de Szeged en théorie et histoire de la pensée statistique en 1948, il a commencé à enseigner à cette même année à l'Académie de Droit de Miskolc comme professeur titulaire à la Chaire d'Economie Politique et de Statistique. A partir de 1949 il a travaillé comme professeur titulaire à la Chaire d'Economie Politique de la Faculté de Droit et de Sciences Politiques de l'Université de Szeged. Entre 1952 et 1954 il a enseigné la théorie des finances et le droit financier, pour prendre enfin la direction de la Chaire de

Statistique, chargée également de l'enseignement de la démographie. C'est à ce titre que le professeur Horváth vient de prendre sa retraite, après avoir été durant 32 ans le directeur de cette chaire.

Il a été nommé Doyen de la Faculté et fut élu membre de la Société Hongroise de Statistique et d'Economie Politique et après, membre du bureau directeur de celle-ci. Il est membre des Commissions de Statistique et de Démographie de l'Académie Hongroise des Sciences. Il fut élu membre de l'Union Internationale pour l'Etude Scientifique de la Population en 1947, de l'Institut International de Statistique en 1963, de la Société de Statistique de Paris et de France en 1970, ainsi que de la Société de Démographie Historique. Il travaillait dans plusieurs commissions de ces deux premières sociétés savantes, servait comme vice-président de l'IIS de 1979 à 1981 et il a reçu le Prix des Présidents de la SSPF comme « meilleur statisticien de formation française ». Il a enseigné plusieurs fois comme professeur associé au Collège de France et à l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales à Paris et à l'Université d'Orléans, et une fois à l'Université René Descartes Paris V-Sorbonne et à l'Université Economique de Poznan. Il a participé aux congrès et réunions des sociétés savantes hongroises et étrangères dans ses spécialités et il a entrepris des recherches prolongées surtout dans l'Institut National d'Etudes Démographiques de Paris et dans le Zentrum für Interdisziplinäre Forschungen der Universität Bielefeld. L'université d'Orléans l'a honoré du titre « Docteur honoris causa oeconomiae ».

Le Professeur Balázs, appartenant depuis plus d'un quart de siècle à l'équipe de la Chaire de Statistique sous la direction du Professeur Horváth, constate que les études et la formation du Professeur l'ont prédestiné à la carrière scientifique en économie politique et statistique et aux disciplines étroitement liées à celles-ci : notamment, la démographie et la sociologie.

Les traits les plus caractéristiques des oeuvres du Professeur Horváth peuvent être résumés sous cinq entrées : 1° le concept des sciences économiques comme sciences quantitatives au sens large ; 2° l'approche — par conséquence de 1° — des problèmes économiques par la méthode inductive et statistique ; 3° sur cette base, le traitement prioritaire des problèmes prix-pouvoir d'achat et des interdépendances de l'économie réelle et monétaire ; 4° les tentatives méthodologiques pour l'amélioration des techniques statistiques y relatives en partant de la base de l'économie politique mathématique et surtout de l'analyse d'input-output ; et enfin 5° la combinaison des méthodes de l'induction statistique avec celles des méthodes des sciences historiques et de l'histoire de la pensée des sciences sociales. Ainsi, son oeuvre est marqué par un caractère nettement pluridisciplinaire.

Dans ce cadre, l'auteur analyse l'oeuvre publiée du Professeur Horváth, comme il le souligne, pas encore achevée, divisée en onze domaines et en renvoyant au numérotage de la liste bibliographique de ses publications (pp. 273—288.) Les onze domaines — parfois difficiles à séparer — sont les suivants : I. Théorie économique et monétaire. II. Histoire de la théorie économique et monétaire. III. Politique économique. IV. Théorie de la statistique et de la statistique économique. V. Histoire de la pensée statistique. VI. Statistique appliquée. VII. Théorie de la démographie. VIII. Démographie historique. IX. Autres domaines voisins. X. Matériaux d'enseignement, XI. Articles mineurs et comptes rendus.

Dans le contexte économique — c'est-à-dire sous les entrées. I.—III. — l'analyste place au premier plan les contributions concernant la théorie de l'inflation superposée et la solution théorique du problème de la valorisation des prix soulevé par la monnaie indexée, — solution défendue avec succès par le Professeur Horváth dans la controverse avec les Professeurs István Varga et Bertrand Nogaro. L'utilisation des statistiques économiques et sur tout des bilans d'input-output macroéconomiques aux fins de la théorie monétaire est un autre domaine préféré par le Professeur Horváth. Ses dernières publications sont des sous-produits de son activité d'expert au sein de plusieurs ministères, mais dans les dernières 25